

Česky cítit', ľudovodemokraticky myslieť! Štátna politika voči česko-nemeckým deťom a ich rodinám v prvých rokoch socialistickej diktatúry*

Michal Korhel

FEELING WITHIN THE NATION, THINKING WITHIN THE SYSTEM. GOVERNMENTAL POLICIES AIMED AT DEALING WITH CZECH-GERMAN CHILDREN AND THEIR FAMILIES AT THE BEGINNING OF THE SOCIALIST DICTATORSHIP

During the first years after the Second World War, Czech-German children in Czechoslovakia were exposed to a sharp change in policy. First, they were persecuted as Germans and later protected by the government. But even after their position was in theory officially protected, precautions were often ignored at the local level and many Czech-German children suffered from arbitrary abuse of power that was accompanied by social rejection. It was only with the communists' rise to power in February 1948 that their situation was set to change rapidly: According to the Constitution of 9 May 1948, they, together with children of all origins, were guaranteed special care and protection. Based on archival sources and oral histories, this article attempts to shed light on the policies of the Communist Party of Czechoslovakia geared towards Czech-German children and their families at the beginning of the socialist dictatorship. Additionally, the article assesses the meaning of the political change for the fates of those children and, on the other hand, looks into the significance of Czech-German children for the Communist Party.

KEYWORDS:

Czech-German children; intermarriage; upbringing; socialism; German minority; Czechoslovakia; family policy

„[V]šichni přece víme, že to byla výchova, jež otupovala dětskou mysl, vedla k bezohlednosti, panovačnosti, dobrodružnosti a přímo k zločinnosti, jež musela dříve či později následovat. Většina těchto hitlerčků je, díky Bohu, za hranicemi. Zůstaly nám tu však děti z českých rodin a ze smíšených manželství,¹ které touto výchovou, jež

* Tento článok vznikol v rámci doktorského výskumného projektu autora, ktorý je súčasťou projektu *Children born of war — past, present and future*. Projekt *Children born of war — past, present and future* je financovaný z programu Horizon 2020 Európskej únie pre výskum a inováciu v rámci grantovej dohody Marie Skłodowska-Curie č. 642571.

1 Pojmom „zmiešané manželstvo“ je v tomto článku myslené manželstvo Čecha a Nemky resp. Česky a Nemca, v oboch prípadoch nežidovského pôvodu. Deti, ktorými sa tento článok zaoberá, boli narodené prevažne z týchto manželstiev, no nie výlučne. Namiesto ich dobovo zaužívaného označenia „deti ze smíšených manželství“ je preto použité všeobecné označenie „česko-nemecké deti“ poukazujúce na ich národnostne zmiešaný pôvod a zároveň zahŕňajúce nemanželské deti. K problematike židovského obyvateľstva v povojnovom Československu pozri napr. Christiane BRENNER, „Zwischen Ost und West.“ *Tschechische*

postrádala jakéhokoli mravného základu, rovněž prošly a dnes žijí ve svých domovech v pohraničí za nových, teprve pozvolna se uklidňujících poměrů.“ Takto opisuje dvojtyždenník Národnej jednoty severočeskej, *Náš hraničář*, ako boli počas nacistickej okupácie Českých krajín vychovávané niektoré české deti, ale predovšetkým deti nemecké a česko-nemecké. Citát je súčasťou článku reagujúceho koncom januára 1948 na zadržanie skupiny mládeže organizujúcej ilegálne prechody hraníc. Medzi zadržanými sa nachádzali aj „mladíci“ pochádzajúci zo zmiešaných česko-nemeckých rodín. Na rovnakú udalosť poukazuje aj článok publikovaný v *Rudom práve* 15. januára 1948, ktorý dodáva, že spomínanú skupinu viedol bývalý nacistický stíhač. Oba texty uvádzajú, že prevedené osoby, čiastočne taktiež česko-nemeckého pôvodu, sa mali následne v americkom okupačnom pásme stretnúť a spoločne vytvoriť jednotky alebo vstúpiť do americkej armády. Zatiaľ čo ústredný orgán Komunistickej strany Československa (KSC) explicitne uvádza, že prevedené osoby mali pracovať proti Československu a tým zvyrazňuje negatívny pohľad na zmiešané rodiny, autor z *Nášho hraničára* využíva udalosť na poukázanie zložitosti situácie detí narodených zo zmiešaných česko-nemeckých vzťahov.²

V období prvej Československej republiky boli deti v rámci boja českých a nemeckých nacionálne orientovaných aktivistov vnímané predovšetkým ako súčasť národa, jeho symbolický kapitál³ a až následne ako súčasť svojich rodín. V českých krajinách predstavovali česko-nemecké deti výzvu ako aj veľký význam v procese, v ktorom sa obe národnostné skupiny snažili od seba postupne čo najviac vymedziť a zároveň získať tieto deti na svoju stranu.⁴ Dôsledkom druhej svetovej vojny a núteného vysídlenia nemecky hovoriaceho obyvateľstva sa česko-nemecké vzťahy vyhrotili ako nikdy predtým, čo sa bezprostredne odzrkadlilo aj na povojnových osudoch zmiešaných rodín. Ako to konštatuje americký historik, Benjamin Frommer, národnostne zmiešané česko-nemecké rodiny a predovšetkým ich deti mali byť cestou integrácie nemeckej menšiny v rámci československej spoločnosti. To, čo malo byť ich výhodou, sa však nakoniec v mnohých prípadoch stalo príťažou a tieto deti sa stali obeťami povojnového rozpadu spoločnosti.⁵ V praxi to znamenalo, že boli často vystavené dis-

politische Diskurse, 1945–1948, München 2009, s. 209–222; Kateřina ČAPKOVÁ, *Germans or Jews? German-Speaking Jews in Poland and Czechoslovakia after World War II*, *Jewish History Quarterly* 246, 2013, s. 348–362; Magdalena SEDLICKÁ, „Němečtí Židé“ v Československu v letech 1945–1948, *Historie — Otázky — Problémy* 8, 2016, č. 1, s. 120–131.

2 *Tlupa mladíků organisovala přechody čs. hranic*, *Rudé právo*, 15. 1. 1948, č. 12, s. 1; *Otázka dětí ze smíšených manželství*, *Náš hraničář*, 30. 1. 1948, č. 2, s. 5.

3 Pojem „symbolický kapitál“ použitý v tejto štúdii sa vzťahuje na práce francúzskeho sociológa Pierre Bourdieu, ktorý symbolický kapitál označuje ako symbol spoločenského uznania a moci. Ako symbolický kapitál môže byť podľa Bourdieu vnímaný kapitál fyzický, sociálny, kultúrny alebo ekonomický. Pozri Pierre BOURDIEU, *Praktische Vernunft. Zur Theorie des Handelns*, Frankfurt a. M. 1998, s. 108–115. K téme detí ako symbolického kapitálu pozri napr. Martina WINKLER, *Kindheitsgeschichte. Eine Einführung*, Göttingen 2017, s. 104.

4 M. WINKLER, *Kindheitsgeschichte*, s. 104–108; Tara ZAHRA, *Kidnapped Souls. National Indifference and the Battle for Children in the Bohemian Lands, 1900–1948*, Ithaca 2008, s. 2n a 269–271.

5 Benjamin FROMMER, *Expulsion or Integration: Unmixing Interethnic Marriage in Postwar Czechoslovakia*, *East European Politics and Societies* 14, 2000, č. 2, s. 381–410, tu s. 410.

kriminácii vo svojom okolí, ako aj rôznym formám psychického a fyzického násillia. Hoci na štátnej úrovni bola ich situácia známa, legislatívne bola riešená až na jeseň 1946. Deti zo zmiešaných manželstiev boli síce uznané ako „budúcnosť“ českého národa a nie toho nemeckého, ale snahy o ich ochranu prebiehajúce na pozadí silnej protinemeckej kampane neboli vždy akceptované a rešpektované na lokálnej úrovni. Dôležitú úlohu zohrával práve čiastočne nemecký pôvod týchto detí, ktorý vplýval predovšetkým na jednotlivé aspekty ich postavenia v rámci povojnovej českej spoločnosti, v ktorej ich diskriminácia pokračovala aj naďalej.⁶

Zlepšenie ich situácie mal paradoxne priniesť február 1948, keď sa k moci dostala KSČ, strana, ktorá sa vyznačovala nepriateľským stanoviskom voči zmiešaným rodinám.⁷ Komunisti avizovali pozitívne zmeny v tomto smere už v ústavnom zákone z 9. mája 1948. Ten v otázkach ochrany rodiny a mládeže „zaručuje [...] zvláštni péči a ochranu“, čo nesmie byť nijako ovplyvnené ich pôvodom.⁸ Po februári 1948 sa rovnako v pozitívnom smere postupne mení postoj KSČ k nemecky hovoriacemu obyvateľstvu,⁹ ku ktorému boli česko-nemecké deti nezriedka pripisované. Na druhej strane však obmedzovanie práv a slobôd občanov štátnou mocou z obdobia 1945 až 1948 nekončí, ostáva v pretransformovanej forme — národnostná perzekúcia prechádza do perzekúcie politickej, ktorou boli zasiahnuté viaceré vrstvy spoločnosti,¹⁰ do ktorých patrili aj členovia zmiešaných rodín. Tento článok sa snaží na základe kritickej analýzy archívnych prameňov centrálnych štátnych inštitúcií, ale aj lokálnych úradov, dobových periodík a svedectiev pamätníkov načrtnúť prístup štátu k česko-nemeckým deťom koncom štyridsiatych a v priebehu päťdesiatych rokov 20. storočia, a prispieť tak k bádaniu socialistických konceptov a praktík týkajúcich sa detstva. Cieľom tohto článku je súčasne zistiť, aký bol význam februára 1948 pre česko-nemecké deti a naopak, aký význam mali tieto deti pre socialistickú diktatúru.

-
- 6 Ch. BRENNER, „Zwischen Ost und West“, s. 222n.; Tomáš STANĚK, *Odsun Němců z Československa, 1945–1947*, Praha 1991, s. 318–331; Tara ZAHRA, *The Lost Children. Reconstructing Europe's Families after World War II*, Cambridge, Mass. 2011, s. 182–193. Na základe analýzy rozhovorov s pamätníkmi je možné konštatovať rôznorodosť osudov česko-nemeckých detí v Československu po druhej svetovej vojne. To, či u nich prevažovali negatívne alebo skôr pozitívne skúsenosti, záležalo od faktorov ako napr. pohlavie nemeckého člena rodiny alebo činnosť rodičov počas vojny.
- 7 Matěj SPURNÝ, *Nejsou jako my. Česká společnost a menšiny v pohraničí (1945–1960)*, Praha 2011, s. 157n.
- 8 Ústavní zákon ze dne 9. května 1948, Parlament České republiky, Poslanecka sněmovna. Dostupné na: http://www.psp.cz/docs/texts/constitution_1948.html [náhľad: 14. 1. 2018].
- 9 Matěj SPURNÝ, *KSČ a „naši Němci“ (1945–1955). Mezi nacionalismem, internacionalismem a pragmatismem*, in: Adrian von Arburg — Tomáš Dvořák — David Kovařík (edd.), *Německy mluvící obyvatelstvo v Československu po roce 1945*, Brno 2010, s. 269–278.
- 10 Tomáš DVOŘÁK, *Bádání o německém obyvatelstvu v poválečném Československu, problémy jeho vymezení a širší kontextualizace*, in: Adrian von Arburg — Tomáš Dvořák — David Kovařík (edd.), *Německy mluvící obyvatelstvo v Československu po roce 1945*, Brno 2010, s. 54–69, tu s. 66; Karel KAPLAN, *Nekrvavá revoluce*, Praha 1993, s. 180–238; M. SPURNÝ, *Nejsou jako my*, s. 338–340.

POLITICKÁ PRAX SA MENÍ VIAC AKO SOCIÁLNA SKÚSEŇ

Ako už bolo spomenuté vyššie, pre postavenie česko-nemeckých detí v českej spoločnosti a postoj štátnej moci k nim je rozhodujúca predovšetkým štátna politika zameraná na nemecky hovoriace obyvateľstvo. Problematika zmiešaných rodín ako taká sa od konca štyridsiatych rokov vytráca z oficiálnych vládnych dokumentov.¹¹ Asi najvýznamnejším z obmedzeného množstva prameňov je súhrn platných právnych predpisov týkajúcich sa členov česko-nemeckých rodín zo 7. júna 1948, ktorý Ministerstvo vnútra rozoslalo všetkým okresným národným výborom a ďalším inštitúciám štátnej správy a národnej bezpečnosti. V ňom ministerstvo potvrdzuje svoje predchádzajúce nariadenia a vyhlášky ohľadom štátnej spolahlivosti a občianstva, povolenia pobytu, konfiškácie majetku, národnej správy drobných živností a domov, dvadsaťpercentnej zrážky zo mzdy a taktiež vyňatia z odsunu a presunu do vnútrozemia.¹² Dokumentom nová štátna moc potvrdzuje predchádzajúci prístup k zmiešaným manželstvám spred februára 1948. Hoci články publikované v periodikách KSČ v období 1945 až 1948 naznačovali skôr vývoj k tvrďšiemu postoju v tejto problematike, je ich možné vnímať skôr ako taktický ťah v politickom boji o pohraničie.¹³

Ohľadom situácie nemecky hovoriaceho obyvateľstva sa štátna politika v Československu vyvíjala pod Gottwaldovým heslom „nie je Nemeč ako Nemeč“ a základnou úlohou štátneho aparátu ako aj masových organizácií sa stalo „vychovať z Nemcov, zejména z dělníků v duchu proletářského internacionalizmu uvědomělé, vládě oddané občany lidovo-demokratické republiky.“¹⁴ Práve ideológia internacionalizmu, ktorá sa v komunistickej strane postupne presadzuje na úkor nacionalistickej línie prvých povojnových rokov, je popri hospodárskych a zahranično-politických dôvodoch jednou hlavných príčin zmeny postoja KSČ voči nemeckej menšine.¹⁵ Fenomén „dobrého Nemca“ sa dostáva aj do štátnej propagandy, v ktorej sú Nemci zobrazovaní ako kladné postavy. Nemčina ako jazyk je „rehabilitovaná“, o čom svedčí aj vydávanie

11 To, že problematika zmiešaných rodín zmizla z vládnych kruhov, je možné odôvodniť ideologickými zmenami nastupujúceho stalinizmu, v rámci ktorých mizne aj problematika špecifickosti pohraničia ako takého. Jaromír MRŇKA, *Svéhlavá periferie. Každodennost diktatury KSČ na příkladu Šumperska a Zábřežska v letech 1945–1960*, Praha 2015, s. 194.

12 Národní archiv (ďalej len NA), Ministerstvo vnitra I — dodatky (ďalej len MV I – D), kartón č. 251, Právni poměry osob žijících v národnostně smíšených manželstvích z 7. 6. 1948.

13 M. SPURNÝ, *Nejsou jako my*, s. 157n. Ako príklady spomínaných článkov môžu slúžiť nasledujúce: *Jak s nimi naložit*, Rudé právo, 12. 7. 1946, č. 158, s. 5; *Smišená manželství do vnitrozemí*, Rudé právo, 30. 10. 1947, č. 253, s. 2; *Tlupa mladíků; Zabezpečme pohraničí!*, Týdeník pro pohraničí, 15. 6. 1946, č. 24, s. 3.

14 NA, MV I – D, kartón č. 1281, Návrh na některá opatření v práci mezi občany německé národnosti Politického sekretariátu ÚV KSČ z 8. 1. 1952.

15 M. SPURNÝ, *KSČ*, s. 269n a 277n. Po nástupe KSČ sa mení aj prístup k hranici s nemeckými okupačnými zónami a neskoršími Nemeckou spolkovou a Nemeckou demokratickou republikou, pri čom k sprísneniu režimu a ochrany došlo v oboch prípadoch. K uvoľneniu pomerov na hranici s NDR došlo až po výstavbe berlínskeho múru. Petr KARLÍČEK, *Malá železná opona. Česko-saská hranice po druhé světové válce (1945–1966)*, in: Tomáš Velimský — Kristina Kaiserová (edd.), *Region na hranici, Ústí nad Labem* 2016, s. 259–283.

časopisov (napríklad časopisy *Aufbau und Frieden* a *Freundschaft*) a premietanie filmov v nemeckom jazyku alebo odoberanie periodík z Nemeckej demokratickej republiky. V spoločenskom živote má byť etnickým Nemcom umožnené stať sa lojálnymi občanmi socialistického Československa, v dôsledku čoho sa od začiatku päťdesiatych rokov dostávajú do verejného života. Ich vzťah k štátu bol však už v druhej polovici päťdesiatych rokov opäť sponchybný. Nacionalistická definícia nepriateľa bola síce počas obdobia stalinizmu v ústraní, no nezmizla úplne. V procese zmeny postoja k nemecky hovoriacemu obyvateľstvu mali kľúčovú úlohu zohrávať predovšetkým deti. Tie, keďže v porovnaní so svojimi rodičmi neboli zaťažené dedičstvom vojny a nebolo im potrebné zložito odôvodňovať zmenu straníckej línie, sa mali stať akými priekopníkmi dobrých vzťahov medzi jednotlivými národnostnými skupinami prekonávajúce predchádzajúce nepriateľstvo.¹⁶

V Ústave 9. mája sa o Československu píše ako o štáte „dvou rovnoprávných slovanských národů, Čechů a Slováků“. Nemecká menšina a jej vzťah k väčšinovému obyvateľstvu sa v nej nespomínajú.¹⁷ Hoci režim KSČ nedisponoval uceleným konceptom národnostnej politiky,¹⁸ na základe hore uvedených dôvodov sa na jednej strane usiloval o zlepšenie postavenia nemecky hovoriaceho obyvateľstva, a na strane druhej sa súčasne snažil o pestovanie pozitívneho vzťahu Nemcov v Československu k štátu a ich postupnú asimiláciu s väčšinovým obyvateľstvom. Alebo slovami Politického sekretariátu ÚV KSČ: „Jde o to, aby se Němci sžívali s českým a slovenským lidem, aby dostali vřelý poměr k naší národní kultuře a k našim dějinám atd. Předpokladem tohoto sžívání a využití všech práv rovnoprávných občanů je, aby se učili česky nebo slovensky. Zároveň je třeba pečovat o zlepšování materiálních podmínek života občanů německé národnosti a odstranit jakoukoliv diskriminaci.“¹⁹ KSČ pritom zdôrazňovala, že nová národnostná politika nemá byť chápaná ako prehodnotenie respektíve oprava politiky voči nemecky hovoriacemu obyvateľstvu z obdobia 1945 až 1948.²⁰

Opatrenia upravujúce pomery nemeckej menšiny²¹ boli pravidelne sledované a kontrolované ako na lokálnej a regionálnej úrovni tak aj na centrálnej na poradách Ministerstva vnútra. O tom, že zlepšenie situácie nemecky hovoriaceho obyvateľstva, a teda aj zmiešaných rodín sa z teoretickej roviny vyhlások a nariadení nie

16 J. MRŇKA, *Svéhlavá periferie*, s. 194n.; Marína ZAVACKÁ, *Kto je náš a kto je Nemeček? Lojálny československý občan a „nemeckosť“ v rokoch 1948–1956*, Acta Universitatis Carolinae. Studia Territorialia 13, 2013, č. 1–2, s. 237–260, tu s. 242–248 a 257–259; NA, MV I – D, kartón č. 1285, Zápis o poradě ve věci provádění národnostní politiky v úseku kulturně osvětové a politické pomoci obyvateľstvu německé národnosti, konané dne 5. října 1951 v Ministerstvu vnútra.

17 Ústavní zákon ze dne 9. května 1948.

18 M. SPURNÝ, KSČ; M. SPURNÝ, *Nejsou jako my*, s. 336n.

19 NA, MV I – D, kartón č. 1281, Návrh na některá opatření.

20 Tamže.

21 Opatrenia, ktoré upravovali pomery nemeckej menšiny v Československu, boli prijaté v oblastiach kultúrno-osvetovej (tlač, rozhlas a film v nemeckom jazyku), zamestnania vrátane personálnej politiky a konfiškácie majetku. NA, MV I – D, kartón č. 1285, referát „Sledování a kontrola všech opatření, upravující poměry osob německé národnosti“ určený na poradě prednostov referátov III. KNV konanú dňa 8. 2. 1951.

vždy premietlo aj do praktickej roviny každodenného života, svedčia správy bezpečnostných referátov národných výborov. Správa Krajského národného výboru v Brne z mája 1951 konštatuje, že „stará nedúvera medzi Čechy a Nĕmci [i nadále] trvá.“²² Problémy boli zaznamenané napríklad v personálnej politike v zamestnaní, pri výmere mzdy, v otázkach ubytovania alebo pri konfiškáciách majetku. Práve v poslednom menovanom prípade sa správa odvoláva na prípady, v ktorých českým členom zmiešaného manželstva bolo vrátené štátne občianstvo, no ich majetok bol aj napriek tomu zabavený. Zodpovedný mestský národný výbor majetok dotýčnych vydať odmietol, hoci mu to bolo krajským národným výborom nariadené. Situácia sa stala pre niektoré zmiešané rodiny natoľko neriešiteľnou, že v dôsledku nej žiadali o vysídlenie.²³

Rozdiely medzi politickou praxou a sociálnou skúsenosťou vyplývajú aj pri porovnaní normatívnych dokumentov s výpovedami pamätníkov. V nich je nezriedka poukazované na sociálnu izoláciu zmiešaných rodín a ich v porovnaní s novým obyvateľstvom pohraničia zlú hospodársku situáciu. Deti zo zmiešaných rodín vnímali aj po februári 1948, že majú negatívnu nálepku „Nemca“ a že sa ich okolie na nich pozerá „skrz prsty“.²⁴ Následkom takéhoto zaobchádzania sa u detí neraz objavovali pocity inakosti a túžba byť „normálnym“: „[...] chtěla jsem být všechno [chodit do pionýra a pod.], protože jsem chtěla být jak ostatní děti. [...] Doma se mluvilo jinak a mluvilo se jinak v tý škole. Takže my jsme vlastně jako děti nevěděli vlastně ani kam patříme. [...] [N]akonec, sice jsme to nedali najevo, ale neměli jsme moc radosti, že máme tátu Nĕmce a že se jako od těch dětí lišíme.“²⁵ Ak sa naskytila možnosť výberu, uprednostňovaná bola úradne potvrdená česká národnosť.²⁶ Vyhrážkam a umýselným škodám na majetku ako aj šikane na škole boli česko-nemecké deti vystavované naďalej, a to aj v priebehu šesťdesiatych rokov.²⁷ Vo všeobecnosti je ale aj napriek rozdielom medzi teóriou a praxou dodržiavania nariadení z Prahy možné konštatovať zlepšenie životných podmienok zmiešaných rodín, o čom svedčí okrem iného aj nárast počtu narodených manželských česko-nemeckých detí v Československu od roku 1949.²⁸

22 NA, MV I – D, kartón č. 1285, Správa referenta KNV Brno Ministerstvu vnútra z 7. 5. 1951.

23 Tamže.

24 *Rozhovor s Evou Novotnou*, Paměť národa. Dostupné na: <http://www.pametnaroda.cz/witness/index/id/1243/page/8> [náhľad: 3. 11. 2016]; *Rozhovor s Herbertom Böhmom*, Paměť národa. Dostupné na: <http://www.pametnaroda.cz/witness/index/id/4937/page/2> [náhľad: 3. 11. 2016]; *Rozhovor s Jindřichom Straussom*, Paměť národa. Dostupné na: <http://www.pametnaroda.cz/witness/index/id/5032/page/13> [náhľad: 3. 11. 2016]; *Rozhovor s Petrom Fořtom*, Paměť národa. Dostupné na: <http://www.pametnaroda.cz/witness/index/id/4321/page/3> [náhľad: 3. 11. 2016].

25 *Rozhovor s Hannelore Kalenskou*, Paměť národa. Dostupné na: <http://www.pametnaroda.cz/witness/index/id/3987> [náhľad: 17. 12. 2017].

26 *Dotazník Margit Bartoňkovej* z 7. 12. 2017, archív autora.

27 *Rozhovor s Dagmar Neumannovou* z 5. 2. 2018, archív autora.

28 V roku 1949 to bolo 960 detí. Pre porovnanie v roku 1937 1672, v roku 1946 895, v roku 1951 1292 a v roku 1960 1180 detí. *Demografické ročenky (pramenná díla) 1949 – 1930*, Český statistický úřad. Dostupné na: https://www.czso.cz/csu/czso/casova_rada_demografie_1949_1930 [náhľad: 6. 2. 2017]; *Demografické ročenky (pramenná díla) 1969–1950*,

V porovnaní so svojimi rodičmi mali deti zo zmiešaných rodín výhodu toho, že ako deti prežívali rovnaké situácie ináč ako dospelí, boli menej politicky informované, a tým pádom nerozumeli kategórii nepriateľa tak ako napríklad ich rodičia alebo ju s nimi nezdieľali.²⁹ Dôsledkom toho boli schopné rýchlejšie prekonať národnostné rozdiely a s nimi spojené negatívne skúsenosti.³⁰

Február 1948 respektíve začiatok socialistickej diktatúry ako taký v spomienkach česko-nemeckých detí nepredstavuje žiaden zásadný medzník. V porovnaní s prvými povojnovými rokmi a rýznym postojom voči nemecky hovoriacemu obyvateľstvu po februári 1948 na normatívnej úrovni postupne mizne národnostne motivovaná diskriminácia. Na jej miesto ale zároveň prichádza politická perzekúcia, ktorá mohla zasiahnuť aj zmiešané rodiny.³¹ Tieto rodiny už ale pre štát nepredstavovali „problém“, o čom svedčí už spomínané potvrdenie predchádzajúcich nariadení ohľadom tejto otázky. Postoj českej spoločnosti voči nemeckej menšine sa aj napriek snahám KSČ ani začiatkom päťdesiatych rokov úplne nezmenil, čo sa odzrkadľuje aj na skúsenostiach česko-nemeckých detí z tohto obdobia. Fyzické násilie sa medzi nimi vyskytuje síce už len zriedkavo, ale nálepka „Nemca“ a s ňou spojené negatívne skúsenosti v mnohých prípadoch ostávajú aj naďalej. Z perspektívy detí zo zmiešaných rodín s nástupom KSČ k moci nenastali žiadne výrazné ani priame zmeny vzhľadom na situáciu ich rodín a je možné konštatovať kontinuitu s obdobím tretej Československej republiky.

„VYCHOVÁVAŤ SA MÁ VŽDY TAK, ABY SA NEMUSELO NIČ NAPRAVOVAŤ.“

Kontinuitu s prvými povojnovými rokmi je možné pozorovať aj pri záujme štátu o deti a ich výchovu. Práve deti zohrávali významnú úlohu v procese presadzovania nového postoja KSČ voči nemecky hovoriacemu obyvateľstvu. Mali sa stať priekopníkmi nových kladných vzťahov medzi oboma národnostnými skupinami. Deti vo vojnu zničenej Európe reprezentovali predovšetkým nádej do budúcnosti. Súčasne sa stali centrom pozornosti jednotlivých národov, ktoré ich ešte dôraznejšie vnímali ako súčasť svojho kolektívneho vlastníctva. Na jednej strane sa ich v povojnovom chaosu snažili získať čo najviac späť a na strane druhej sa toto obdobie taktiež vyznačuje silnou pro-

Český statistický úrad. Dostupné na: https://www.czso.cz/csu/czso/casova_rada_demo-grafie_1969_1950 [náhľad: 6. 2. 2017].

- 29 Machteld VENKEN — Maren RÖGER, *Growing up in the shadow of the Second World War: European perspectives*, *European Review of History: Revue européenne d'histoire* 22, 2015, č. 2, s. 199–220, tu s. 204.
- 30 Pozri napr. rozhovor s Františkom Paličkom, *Paměť národa*. Dostupné na: <http://www.pametnaroda.cz/witness/index/id/7399> [náhľad: 11. 11. 2017].
- 31 Tu patria predovšetkým následky kolektivizácie alebo obmedzenia (napr. v štúdiu) kvôli príbuzným, ktorí boli odsunutí do americkej okupačnej zóny Nemecka. *Rozhovor s Hannelore Kalenskou; Rozhovor s Herbertom Böhmmom; Rozhovor s Jindřichom Straussom, Rozhovor s Richardom Hofmannom*, *Paměť národa*. Dostupné na: <http://www.pametnaroda.cz/witness/index/id/2663> [náhľad: 3. 11. 2016].

natálnou politikou jednotlivých štátov.³² Ináč to nebolo ani v Československu, kde sa popri podpore natality hneď po vojne rozpútalo pátranie po deťoch, ktoré nacisti odvliekli po zničení Lidíc, ako aj po deťoch českého pôvodu, ktoré boli počas vojny pridelené nemeckým rodinám.³³

Príslušnosť česko-nemeckých detí k českému národu nebola po druhej svetovej vojne jasná. Na jednej strane boli kvôli ich, aj keď len čiastočne, českému pôvodu považované za biologickú budúcnosť „malého“ českého národa, na strane druhej ale zároveň za potencionálnych budúcich kolaborantov. Hoci české manželky Nemcov vo svojich listoch vláde a prezidentovi republiky trvali na tom, že aj napriek rizikám, ktoré im počas vojny hrozili, vychovali svoje deti „česky“, veľká časť českej verejnosti bola skôr presvedčená, že sa u týchto detí, aj keď proti vôli ich rodičov, presadila výchova nemecká, ktorá ich zaradovala k „hitlerčíkum“ novinového článku citovaného v úvode. Na vládnej úrovni sa potenciálne riešenia tejto problematiky uberali rôznymi smermi. Braný do úvahy bol dokonca aj návrh o odstránení tzv. „germanisačného činiteľa“ z rodiny s tým, že by boli deti premiestnené do českého prostredia a nemecký rodič by ich mohol navštíviť len na krátku dobu za určité obdobie. „Česká“ výchova detí bola dôležitým argumentom na strane rodičov, ktorí chceli zabrániť ich nútenému vysídleniu, ale aj na politickej rovine v diskusiách, či tieto deti patria k českému národu. Prednosť nakoniec dostali rodinné väzby a rodina musela byť uchovaná ako celok.³⁴

„Národná a mravná“ výchova týchto detí mala byť ale chránená aj za cenu narušenia rodinného celku. Ak bol rodič odsúdený podľa dekrétu prezidenta republiky z dňa 19. júna 1945, č. 16 Sb., „o potrestaní nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech“, umožňovali vtedajšie právne predpisy prijatie výchovných opatrení, aby dieťa nebolo vystavené „nebezpečí mravní poruchy“.³⁵ Poručnícke súdy boli už v roku 1945 Ministerstvom spravodlivosti spolu s Ministerstvom ochrany práce a sociálnej starostlivosti upozornené na zvýšenú pozornosť v takýchto prípadoch so špeciálnym zreteľom aj na deti zo zmiešaných manželstiev. Z perspektívy možnosti ohrozenia výchovy bolo s česko-nemeckými deťmi zaobchádzané rovnako ako s deťmi kolaborantov. Medzi možnými opatreniami bol napríklad ochranný dozor alebo ochranná výchova v inej rodine. Prijaté mali byť okrem iného,

32 M. VENKEN — M. RÖGER, *Growing up*, s. 201; M. WINKLER, *Kindheitsgeschichte*, s. 113n.; Tara ZAHRA, *Lost Children: Displaced Children between Nationalism and Internationalism after the Second World War*, in: Nick Baron (ed.), *Displaced Children in Russia and Eastern Europe, 1915–1953. Ideologies, Identities, Experiences*, Leiden — Boston 2016, s. 187–217, tu s. 191–197.

33 Jakub RÁKOSNÍK, *Lidově demokratický režim a sociální práva občanů v Československu, 1945–1960*, Praha 2010, s. 335; T. ZAHRA, *The Lost Children*, s. 176–180.

34 B. FROMMER, *Expulsion*, s. 395n; NA, Úřad předsednictva vlády — běžná spisovna, kartón č. 1032, sign. 1364/2, list „českých žien a detí zo zmiešaného manželstva“ Predsedníctvu vlády Čsl. republiky z 8. apríla 1946; tamže, list „českých žien zo zmiešaného manželstva“ kancelárii prezidenta Republiky Československej prijatý dňa 16. 8. 1946; tamže, list Josefa Břečku predsedovi vlády z 12. 3. 1946; *Otázka dětí*; T. ZAHRA, *The Lost Children*, s. 184–186.

35 NA, Ministerstvo spravodlivosti Praha, kartón č. 1894, Ministerstvo spravodlivosti Prezidiu zemského soudu v Prahe, v Brne, 1945.

ak bolo dieťa vychovávané „v duchu protinárodním“ a chýbala „vúle ríditi výchovu dieťaťa k láske k vlasti.“³⁶ O tom, že v prípade týchto zásahov ministerstvám nešlo výhradne o blaho dieťaťa a že z pohľadu štátnych úradov dieťa ohľadom vlastnej budúcnosti nebolo individuom, ale patrilo národu, svedčí aj odôvodnenie uvedených opatrení: „Mnohdy totiž dostačí, odejme-li se dítě z nevhodného prostředí vlastní rodiny [...], aby bylo dosaženo úspěchu ve výchově dítěte, zejména pokud jde o jeho národní smýšlení a cítění.“³⁷ Cieľom ústavnej ochrannnej výchovy bolo medzi iným, aby „účinným spôsobom byly vyhlazeny protinárodní názory a city mladistvého.“³⁸

S nástupom socialistickej diktatúry získali deti a ich výchova ešte väčší význam. Deti nielenže neboli zatažené vojnovou minulosťou, ale ani kapitalizmom. To ich predurčovalo stať sa ‚občanmi šťastnej budúcnosti‘ — ‚novými socialistickými ľuďmi‘. Z pohľadu režimu išlo súčasne o skupinu obyvateľstva, ktorá bola najľahšie ovplyvniteľná. Na ceste k ideálu nového socialistického človeka ich mali sprevádzať predovšetkým štát a strana. Voči samotnej rodine ako inštitúcii štát v negatívnom ohľade zakročoval len zriedka. Práve naopak napríklad rodinné prídavky boli navýšené a zavedené boli aj tzv. novomanželské pôžičky, ktoré mali ulahčovať založenie rodiny. Cieľom týchto opatrení bolo samozrejme aj zvýšenie pôrodnosti ako takej. Z hľadiska výchovy sa funkcia rodiny mala postupne obmedziť na oblasti citové, mravné a estetické.³⁹ Prostriedkom k obmedzeniu výchovných funkcií rodiny, od ktorej štát nemal istotu naplnenia svojich očakávaní, boli škola a mimoškolská výchova. Tie mali vplývať na formovanie osobnosti dieťaťa práve na úkor jeho rodičov. Päťdesiate roky sa vyznačujú systematickým pôsobením štátu na organizáciu voľného času detí prostredníctvom škôl a mimoškolskej činnosti.⁴⁰

Rodina bola vnímaná ako súčasť väčšieho kolektívu, a síce socialistickej spoločnosti. Hoci bola samotným rodičom pripisovaná veľká zodpovednosť pri formovaní ‚nového človeka‘, správa ohľadom starostlivosti o mládež z októbra 1950 súčasne priznáva zistenie, že väčšina z nich na túto úlohu nestačí, pri čom je zdôraznené, že „vychovávať je ďaleko snazší než převychovávat“.⁴¹ Keď výchova dieťaťa nezodpovedala predstavám zodpovedných štátnych inštitúcií, mohlo to mať vážne následky v jeho ďalšom živote. Hannelore chcela po ukončení zdravotníckej školy pokračovať v štúdiu na univerzite, k čomu potrebovala okrem iného aj posudok miestneho národného výboru. Ten však jej prijatie na vysokú školu nedoporučil s všeobecným odôvodnením, „že její

36 Tamže.

37 Tamže.

38 Tamže.

39 Vladimír MACURA, *Šťastný věk (a jiné studie o socialistické kultuře)*, Praha 2008, s. 26–28 a 190n.; Jakub RÁKOSNÍK, *Sovětzice sociálního státu: Lidově demokratický režim a sociální práva občanů v Československu 1945–1960*, Praha 2010, s. 335–356; M. WINKLER, *Kindheitsgeschichte*, s. 133.

40 Jiří KNAPÍK, *Děti, dětství a socialismus jako badatelská výzva*, in: Týž (ed.), *Děti, mládež a socialismus v Československu v 50. a 60. letech*, Opava 2014, s. 9–26, tu s. 25; Týž, *Socialistické školství a tzv. mimoškolní výchova dětí*, in: J. Knapík (ed.), *Děti*, s. 45–80, tu s. 46n. a 52; M. WINKLER, *Kindheitsgeschichte*, s. 133.

41 NA, KSC-ÚV Právní komise, inv. č. 220, „Péče o mládež v ČSR (Stav ku dni 1. října 1950)“.

výchova v rodině neskýtala záruku, že by vysokoškolského studia bylo kladně využito ve prospěch [...] socialistického zřízení.“⁴² No v posudku stálo taktiež, čo respektíve kto uvedenú výchovu usmerňuje, a síce že jej otec nemeckej národnosti bol zranený počas vojny a správanie jej matky českej národnosti bolo počas vojny voči českému obyvateľstvu „povýšené“. Po viacerých odvolaniach a sťažnostiach Hannelore nakoniec síce bolo umožnené uchádzať sa o štúdium, no nie v predmetoch, ktoré chcela.⁴³

Vo výnimočných prípadoch, ak to štátne inštitúcie uznali za nutné, zasahovali aj priamo v rámci rodinnej výchovy. Výchovné opatrenia a zásady, ktorými sa riadili v prípadoch česko-nemeckých resp. nemeckých detí po februári 1948, je možné priblížiť na základe nasledujúcich prípadov. Ingrid sa narodila dva roky po konci druhej svetovej vojny v čase, keď jej matka vo väzení čakala na súdny proces. V ňom bola spočiatku odsúdená na osem rokov, no neskôr jej prípad opäť otvorili a trest zmenili na doživotie. Prvé roky strávila Ingrid v pestúnskej rodine a následne bola na žiadosť matky so súhlasom Okresnej starostlivosti o mládež súdne pridelená starým rodičom. Krátko na to, v októbri 1949 sa však voči tomuto rozsudku a riešeniu ohradilo Ministerstvo práce a sociálnej starostlivosti. Vo svojom stanovisku uvádza: „Podle přání matky by mělo býti dítě vychováváno u starých rodičů [...] německy, v duchu nepřátelském českému národu [...]. [...] [rodiče matky] [...] nejsou vhodné k tomu, aby jim bylo dítě svěřeno, protože vychovali vlastní dceru tak, že se stala za okupace dozorkyní SS v ženském koncentračním táboře [...]. V poměrech, v jakých jmenovaní nyní žijí a pod dojmem odsouzení dceřina nutno předpokládati, že by jistě vedli dítě tak, že by vyrostlo ve člověka, v němž by asociální vlastnosti matčiny byly snad ještě zesíleny. [...] Podle názoru min[isterstva] práce a soc[iální] péče bylo by nejvhodnější umístiti dítě do dětského domova [...]“⁴⁴ Prípad sa dostal pred krajský súd, ktorý predchádzajúci rozsudok okresného súdu na návrh ministerstva odvolal. To pri svojom konaní vychádzalo zo stanoviska: „že vychovávat dítě správně a normálně je snazší než je převychovávat a vychovávat se má vždy tak, aby se nemuselo nic napravovat.“⁴⁵ Nepomohla ani sťažnosť matky, že „není lidské, aby dítě zůstalo u cizích lidí, kteří ji vychovávají česky a ona jako matka se s ním nedorozumí.“⁴⁶ Národnostne motivované rozhodnutie ministerstvo striktne odmietlo s tým, že „opírá se jen o hlediska výchovná a sociální bez ohledu na to, zda výchova dítěte bude zajištěna v prostředí národnostně odlišném.“⁴⁷ Návštevy matky vo väzení boli ale v každom prípade odmietnuté, pretože trvalé dojmy z nich boli pre maloletú Ingrid vyhodnotené ako negatívne, ktoré „vzbudí odpor, nenávisť a pomstu společnosti, která zabránila, aby se dítěti dostalo všeho, co od matky očekává.“⁴⁸

42 *Rozhovor s Hannelore Kalenskou*; Posudok Rady Miestneho národného výboru Vesec z 19.8.1961, rozhovor s Hannelore Kalenskou, dodatečné materiály.

43 Tamže.

44 NA, MV I – D, kartón č. 1290, spis č. 476, list Ministerstva práce a sociálnej starostlivosti okresnému súdu z 12. 10. 1949.

45 Tamže, rekurs Ministerstva práce a sociálnej starostlivosti okresnému súdu z 30. 11. 1949.

46 Tamže, list Ministerstva práce a sociálnej starostlivosti okresnému súdu z 12. 10. 1949.

47 Tamže, rekurs Ministerstva práce a sociálnej starostlivosti okresnému súdu z 30. 11. 1949.

48 Tamže.

To, že motivácia ministerstva naozaj nemusela mať národnostný charakter, potvrdzuje prípad Elfriedy narodenej v roku 1941. Jej otec bojoval na východnej fronte, kde pravdepodobne padol, a matka bola po vojne odsúdená na doživotie. Elfrieda sa následne dostala k svojej tete — otcovej sestre nemeckej národnosti. To sa ale opäť uskutočnilo proti želaniu matky, ktorá doživotným trestom automaticky stratila tzv. „rodičovskú moc“ a ani v tomto prípade jej žiadosť, aby jej dcéra skončila u starých rodičov z jej strany, ktorí by matku spolu s ňou navštevovali, nebola zohľadnená. Rovnako neboli zohľadnené ani podmienky, v ktorých Elfrieda u svojej tety žila. Tá mala päť svojích detí a Elfrieda spala na posteli s chorou starou mamou. Teta sa Elfriedy nakoniec sama vzdala a dieťa skončilo v detskom domove.⁴⁹ V inom prípade, keď bola matka nemanželského dieťaťa z česko-nemeckého vzťahu odsúdená na dobu piatich rokov a otec bol zastrelený príslušníkmi červenej armády, sa o dieťa starala stará mama z matkinej strany. Neskôr mu bol odsúhlasený sirotský dôchodok a keď bola matka dieťaťa prepustená z väzby, mohla sa o dieťa ďalej starať aj sama.⁵⁰

Posledným príkladom je prípad Wenera narodeného v roku 1945. Wenera v marci 1959 nahlásila na okresnej prokuratúre riaditeľka strednej školy, ktorú navštevoval. Dôvodom bol incident, v ktorom Werner hodil po ceste na obed po svojej spolužiačke otvorený vreckový nôž a ľahko ju zranil. Išlo už o jeho druhý priestupok v krátkej dobe, keď sa skôr pokúsil aj so svojím kamarátom nelegálne opustiť krajinu, čo bolo verejnou bezpečnosťou posúdené len ako mladická nerozvážnosť a dobrodružstvo. Po incidente na škole však súd už uznal nutnosť učinenia „ochranných opatrení“. V praxi to znamenalo, že orgán starostlivosti o mládež kontroloval správanie chlapca a taktiež spôsob jeho výchovy v rodine.⁵¹ Tá mala byť totižto „v nemeckém duchu“. Ako „nesprávne“ bolo taktiež vyhodnotené, že matka a stará mama mu dovoľujú čítať „kovbojky [a] indiánky“, otec zahynul počas vojny. Sťažnosti matky ako aj Wenera, že deti českej národnosti ho provokujú, že je Nemec, a učitelia sú preto v porovnaní s otatnými žiakmi k nemu prísnejší, neboli brané do úvahy a vysvetlené ako závisť voči českému ľudu.⁵² Zo správy adresovanej súdu o rok neskôr je možné sa dozvedieť, že Wernerova matka je „vysloveně zaměřena německy a téměř protičesky [a] [j]ejí politické názory jsou popletené.“⁵³ Chlapec mal síce ďalšie problémy v škole, ktorú medzičasom ukončil, no ďalší zákrok nebol doporučený, pretože bolo predpokladané, že v zamestnaní sa „chlapce podaří usměrnit a dát takovou náplň jeho životu, aby z něj byl řádný občan.“⁵⁴

49 Státní okresní archiv Liberec (ďalej len SOkA Liberec), Městský národní výbor Liberec (ďalej len MNV Liberec), inv. č. 399, kartón č. 559, sign. D29/48.

50 Státní okresní archiv Olomouc, Okresní péče o mládež Olomouc, kartón č. 3, inv. č. 39.

51 SOkA Liberec, MNV Liberec, inv. č. 399, kartón č. 558, sociálně právní ochrana dětí a mládeže, osobný spis, správa okresnej prokuratúry z 8. 4. 1959; tamže, uznesenie súdu z 4. 6. 1959.

52 Tamže, správa adresovaná ľudovému súdu z 4. 6. 1959; tamže, správa okresnej prokuratúry z 8. 4. 1959.

53 Tamže, správa adresovaná okresnému súdu z 10. 9. 1960.

54 Tamže.

Ako je možné usúdiť na základe uvedených príkladov, pozitívny vzťah k českému národu tvoril dôležitú časť výchovy z pohľadu štátu. V časoch diktatúry KSČ to bolo vnímané ako socialistické vlastenectvo, ktoré bolo postavené do protikladu k „buržoáznemu“ nacionalizmu obdobia pred februárom 1948.⁵⁵ Ak predstavy režimu ohľadom „českej“ výchovy neboli naplnené, mohlo dôjsť k priamym opatreniam zo strany zodpovedných inštitúcií zasahujúcich do rodinného života ako napríklad kontrola správania detí a ich výchovy. V prípade, že štát predpokladal, že k takejto výchove nedôjde, ako to bolo u rodičov odsúdených za nacistické zločiny, mohol nariadiť umiestnenie dieťaťa v náhradnej pestúnskej rodine alebo detskom domove, pričom bol kontakt s biologickou rodinou zamedzený respektíve minimálny. Ako štátne inštitúcie „českú“ výchovu definovali, nie je možné z dostupných prameňov presne určiť. Je však možné predpokladať, že touto výchovou má byť docielený spomínaný kladný vzťah k českému národu. Keďže „správna“ výchova v tomto smere nebola normatívne ukotvená, možno konštatovať, že súdy a iné štátne orgány mali priestor na jej vlastný výklad. Výchova „nemecká“, ktorá tiež nebola pevne definovaná, bola aj v päťdesiatych rokoch stále vnímaná ako nepriateľská voči Československu.

Nemecky hovoriace obyvateľstvo vnímalo túto politiku štátu ako snahu o asimiláciu. V porovnaní s inými národnostnými menšinami Československa sa cítili byť znevýhodnení a požadovali vzdelávanie svojich detí v ich materinskom jazyku na nemeckých školách.⁵⁶ Namiesto nemeckých škôl, ktoré by štát nemohol plne kontrolovať, súhlasilo Ministerstvo školstva, vied a umení s vytvorením tzv. záujmových krúžkov nemeckého jazyka. Tie boli ale určené len pre deti z čisto nemeckých rodín, pretože podľa ministerstva mali byť česko-nemecké deti vychovávané v českom jazyku.⁵⁷ Na protinemecké nálady a opatrenia reagovali nie len rodičia, ale aj ich deti. Členstvo mládeže nemeckej národnosti v masových mládežníckych a telovýchovných organizáciách bolo Prahou veľmi žiaduce a predstavovalo dôležitú časť mimoškolskej výchovy. Nezodpovedalo to však vždy situácii na lokálnej úrovni. V roku 1952 v kraji Ústí nad Labem tak napríklad Československý zväz mládeže odmietol prijať tých príslušníkov nemeckej menšiny, ktorí nemali československé štátne občianstvo. Na protest voči tomuto rozhodnutiu zväz opustili aj ostatní nemeckí členovia.⁵⁸ Aj samotné česko-nemecké deti sa snažili svojim správaním vyhnúť sa negatívnym skúsenostiam. Známe sú prípady počestenia mena alebo snahy o utajenie čiastočne nemeckých koreňov.⁵⁹

55 J. KNAPÍK, *Socialistické školství*, s. 50.

56 NA, MV I – D, kartón č. 1281, Provádění národnostní politiky v německé národnostní skupině nár. výbory, 1953; NA, MV I – D, kartón č. 1285, Porada o provádění národnostní politiky, prosinec 1952.

57 NA, MV I – D, kartón č. 1281, záznam porady o národnostní politice konané na Ministerstvu vnitra dne 24. 4. 1953; NA, MV I – D, kartón č. 1285, Porada, prosinec 1952; tamže, Požadavky německých dělníků — řešení národnostní otázky, 10. 2. 1953; M. SPURNÝ, *Nejsou jako my*, s. 206n.

58 J. KNAPÍK, *Socialistické školství*, s. 48; NA, MV I – D, kartón č. 1284, Problémy národnostní otázky v kraji Ústí n. Labem, prosinec 1952; NA, MV I – D, kartón č. 1285, referát „Sledování“.

59 Pozri napr. rozhovor s Hannelore Kalenskou a rozhovor s Herbertom Böhmmom.

ČESKO-NEMECKÉ DETI AKO SYMBOLICKÝ KAPITÁL SOCIALISTICKÉHO ČESKOSLOVENSKA.

Po druhej svetovej vojne boli deti na oboch stranách ‚železnej opony‘ vnímané ako budúcnosť národov, ale zároveň aj politických režimov. Obzvlášť podporovaná bola ich výchova a vzdelávanie v demokratickom a pacifistickom smere, aby boli deti pozbavené následkov vojny.⁶⁰ Nie všetky však boli vnímané rovnako. Jedným z dôsledkov vojny bola aj existencia detí, ktoré boli spájané s nepriateľom štátu z času ozbrojeného konfliktu, a ktorých komplikovanú situáciu bolo potrebné podľa možnosti čo najskôr vyriešiť. K týmto deťom patrili predovšetkým tie, ktoré sa narodili zo vzťahov miestnych žien a príslušníkov nepriateľských armád prípadne okupačného aparátu počas vojny.⁶¹ Súčasne to mohli byť aj deti, ktorých aspoň jeden z rodičov bol po vojne odsúdený alebo vnímaný ako kolaborant. V povojnovom Holandsku sa štát snažil poskytnúť posledne menovaným deťom, ktorých rodičia počas vojny pôsobili v národne socialistickom hnutí alebo jednotkách SS, rovnakú starostlivosť ako ich rovesníkom. V rámci reedukačného procesu boli konfrontované so zločinnmi nacizmu a spoluúčasťou ich rodičov s cieľom zmeny ich predchádzajúceho presvedčenia a integrácie do spoločnosti. Tento proces spočíval z veľkej časti na dobrovoľnej účasti v táborech a internátnych školách.⁶² Plnohodnotnými občanmi štátu sa mali stať aj deti narodené z vojnových vzťahov Francúzok s nemeckými vojakmi, ktoré po vojne skončili vo Francúzsku. Ani v tomto prípade sa štát nesnažil vylúčiť ich zo spoločnosti, hoci tá im ich pôvod dávala nezriedka najavo negatívnym spôsobom.⁶³ Aj v povojnovom Poľsku malo mať každé dieťa možnosť stať sa „dobrým budúcim občanom“. Deti zo vzťahov s nepriateľom neboli predmetom špeciálneho zaobchádzania zo strany štátu a v povojnovom chaose sa často ‚stratili‘ medzi ostatnými.⁶⁴ Uvedené príklady svedčia o tom, že štáty v povojnovej Európe sledovali podobný cieľ, ktorým bolo vychovať z detí ‚nepriateľá‘ plnohodnotných občanov vlastného štátu. Tým ich prijali za súčasť svojho symbolického kapitálu. Spôsob, akým mal byť tento cieľ dosiahnutý, sa mohol od krajiny ku krajine líšiť. V niektorých bola (pre)výchova riadená priamo štátom a mohla byť dokonca na báze dobrovoľnosti, iné ju mohli nechať na rodine a sociálnom okolí.

V Československu sa po druhej svetovej vojne začalo nielen rozhodovanie o osude zmiešaných česko-nemeckých rodín, ale súčasne aj pokračovala diskusia o tom, či deti týchto rodín patria národu českému alebo nemeckému. Jej dôležitou súčasťou

60 M. VENKEN — M. RÖGER, *Growing up*, s. 201.

61 K tzv. „deťom narodených v dôsledku vojny“ pozri napr. Sabine LEE, *Children Born of War in the Twentieth Century*, Manchester 2017.

62 Ismee TAMES, *Children of Dutch Nazi Collaborators*, *European Review of History: Revue européenne d'histoire* 22, 2015, č. 2, s. 221–241.

63 Fabrice VIRGILI, *Enfants de Boches: The War Children of France*, in: Kjersti Ericsson — Eva Simonsen, *Children of World War II: The Hidden Enemy Legacy*, Oxford — New York 2005, s. 138–150.

64 Za poskytnuté informácie ďakujem Jakubowi Gałęziowskiemu, ktorý sa momentálne zaoberá problematikou detí narodených v dôsledku druhej svetovej vojny v Poľsku.

sa stala ich výchova, ktorá bola často prezentovaná ako česká. V opačných prípadoch mali byť tieto deti prevychované. *Náš hraničár* ešte koncom januára 1948 v súvislosti s (pre)výchovou česko-nemeckých detí a mládeže vyzýval: „Vyvarujme se [...] unáhlelosti a nesnažme se hnát mládež z jednoho extrému do extrému druhého, poněvadž bychom tím její myšlenkový chaos jen nadále zvyšovali, ale nikterak bychom tím nepodepřeli její charakter.“⁶⁵ Po februári 1948 a nástupe diktatúry KSČ, v ktorej sa na úkor povojnového nacionalizmu začal presadzovať internacionalizmus, to vyzeralo na vývoj podobný uvedenej výzve. Zvláštnu starostlivosť a ochranu bez ohľadu na pôvod deťom sľubovala aj Ústava 9. mája. Politika diskriminujúca nemecky hovoriace obyvateľstvo bola na štátnej úrovni postupne odbúravaná, no vzhľadom na postavenie národnostne zmiešaných rodín je na viacerých úrovniach možné pozorovať kontinuitu prvých povojnových rokov a obdobia začínajúcej socialistickej diktatúry. Kontinuita sa týkala zlepšovania oficiálnej politiky štátu voči týmto rodinám, ktoré prestali byť znevýhodňované na základe národnostného pôvodu. Otázka národnosti však aj napriek tomu ostala byť kľúčovou v oblasti výchovy detí česko-nemeckých rodín. Rovnako v rámci postoja československej spoločnosti voči týmto rodinám nenastali v skúmanom období výrazné zmeny. Aj keď sa negatívny postoj českej spoločnosti voči nemeckej menšine vrátane česko-nemeckých detí nemenil v súlade s novým prístupom KSČ, v porovnaní s prvými povojnovými rokmi sa situácia zmiešaných rodín v Československu vo všeobecnosti zlepšila. V očiach mnohých však predstavovali aj naďalej potencionálnych nepriateľov. Február 1948 a nástup KSČ k moci tak nemôže byť vnímaný ako zásadný medzník v živote česko-nemeckých detí a ich rodín.

Diskriminácia nemecky hovoriaceho obyvateľstva, ktorá sa na oficiálnej úrovni postupne vytratila, bola nahradená snahou vychovať „nových socialistickej občanov“. To malo byť štátom dosiahnuté prostredníctvom škôl a mimoškolskej výchovy. Štát v prípade, ak bola výchova týchto detí z jeho pohľadu „ohrozená“, do nej zasahoval priamo, a to aj na úrovni rodiny. „Ohrozením“ bolo ale myslené nie len zlyhanie rodičov alebo právnych zástupcov v mravnej a sociálnej výchove, ale aj ohrozenie vo výchove vlasteneckej a ideologicko-politickej. Nevhodné respektíve netolerované správanie a výchova neboli len tie smerované proti socialistickému zriadeniu, ale aj správanie a výchova protičeské. „Nemecká“ výchova bola aj v päťdesiatych rokoch, keď dochádza k zmene postoja k nemecky hovoriacemu obyvateľstvu na oficiálnej úrovni, stále vnímaná ako nepriateľská voči Československu. Tým sa dostáva do kontinuity s obdobím rokov 1945 až 1948. Dieťa nebolo vnímané ako samostatné individuum, ktoré mohlo rozhodovať o svojej budúcnosti, prípadne o ktorého budúcnosti rozhodovali jeho rodičia. Počas socialistickej diktatúry boli česko-nemecké deti boli štátom vnímané ako súčasť socialistickej spoločnosti — socialistickej rodiny, ktorej záujmy boli na prvom mieste.

Symbolický kapitál a jeho koncentrácia sú podľa Bourdieuu obzvlášť dôležité pri vzniku nového štátu.⁶⁶ Hoci vo februári 1948 v Československu nevznikal nový štát, zmenil sa politický režim krajiny, ktorý si potreboval upevniť svoje postavenie a moc. V tom zohrali svoju úlohu aj deti a mládež, medzi nimi aj deti česko-nemeckého pô-

⁶⁵ *Otázka detí.*

⁶⁶ P. BOURDIEU, *Praktische Vernunft*, s. 108.

vodu, ktoré sa mali stať budúcnosťou socialistického Československa. Aj napriek presadzovanej politike proletárskeho internacionalizmu nebol ich pôvod štátu ľahostajný a v nastupujúcej socialistickej diktatúre malo byť zaručené, že aj z česko-nemeckých detí budú v Československu „noví socialistickí ľudia“, ktorí museli nielen ľudovodemokraticky myslieť, ale aj vlastenecky cítiť.

RÉSUMÉ:

With the rise to power of the Communist Party of Czechoslovakia in February 1948, the government's policy towards the German-speaking population changed relatively rapidly. However, the perception by Czech society did not. Czech-German children and their families largely continued to be considered as potential enemies. However, while discrimination against (Czech-) Germans disappeared at the official level, it was replaced by a drive to rear a "new socialist generation". To this end, the state primarily made use of state schools and extracurricular education. But when authorities considered the social, ethical or even patriotic upbringing of children to be "endangered", they intervened even within the families themselves. Any behaviour and upbringing believed to go against the socialist system, as well as against the Czech nation, was not tolerated. Thus even in times of a more positive policy towards the German-speaking population, a "German" upbringing was still, in continuity with the first post-war years, perceived as hostile. This fact is reflected in the memories of Czech-German children: despite the new political regime, they did not notice any alleviation of their negative experiences. As members of the socialist society, children were considered to be part of the socialist family, whose needs were to be their first priority. Instead of being presented as the "future" of the Czech nation, as was the case immediately following the war, the new socialist dictatorship had to ensure that Czech-German children would become "new socialist people", i.e. that they would feel within the nation and think within the system.

Michal Korhel, M.A. je doktorandom a odborným asistentom katedry histórie Filozofickej fakulty Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem, kde pôsobí v rámci školiacej siete Marie Skłodowska Curie „Children Born of War“. Súčasne je aj doktorandom Univerzity v Augsburgu (cotutelle). Vo svojom výskume sa zaoberá národnostne zmiešanými rodinami v Československu po druhej svetovej vojne, problematikou detí narodených z česko-nemeckých vzťahov ako aj detí narodených v dôsledku vojny a ich osudmi v po vojnovom Československu (michal.korhel@ujep.cz).